

НАУКОВИЙ ПОШУК

УДК 75. 041.7(477) “18”

Леонід Прибєга

професор, кандидат архітектури

Архітектурні старожитності України очима Тараса Шевченка

Анотація. У статті висвітлюється діяльність Т. Г. Шевченка в Київській археографічній комісії та розглядається доробок Т. Шевченка-художника як дослідника архітектурних старожитностей України.

Ключові слова: архітектурні старожитності, архітектурна спадщина, пам'ятка архітектури, архітектурний пейзаж, акварель, рисунок.

Відзначення 200-річчя від дня народження великого сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка – це нагода передусім привернути увагу кожного громадянина, зокрема молоде покоління, до багатогранної сфери діяльності Кобзаря, бо справді творчість його не обмежується неоцінним доробком на літературному і мистецькому теренах. Для нас вельми цікавим і вагомим є також внесок Т. Шевченка у царині дослідження українських старожитностей, зокрема архітектурної спадщини. Цей напрямок дослідницької і творчої діяльності Тараса Григоровича Шевченка розглядається не вперше. У різні часи доробок Шевченка – дослідника архітектурних старожитностей висвітлювався у працях І. Ігнаткіна, Ю. Нельговського, Г. Сергієчка, О. Силина, В. Чепелика, В. Яцюка та інших [1]. Значний фактичний матеріал про дослідження архітектурної спадщини художником вміщений у Шевченківському словнику [2]. У контексті біографічних досліджень торкнулися напрацювань Т. Шевченка у вивченні архітектурної спадщини України П. Зайцев [3] та Є. Кирилюк [4]. Значним внеском у висвітлення ролі Т. Шевченка як дослідника української архітектурної спадщини стало також видання «Тарас Шевченко. Альбом 1845 року» з коментарями [5]. І все ж діяльність Тараса Шевченка на цій ниві залишається мало відомою широкому загалові і належним чином не оцінена.

Середина XIX ст. – час, коли жив і творив геніальний поет і митець – у багатьох європейських країнах була позначена зростанням інтересу суспільства до історичного минулого, що й стало підґрунтям розвитку пам'яткоохоронних досліджень, стимулювало появу товариств і комісій з вивчення та охорони старожитностей. Відповідні тенденції мали місце і в Російській імперії. Зокрема, на теренах України у Києві 1843 року була

створена Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (більш відома як Київська археографічна комісія), з якою й була пов'язана пам'яткодослідницька діяльність Тараса Шевченка.

Заснована при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, Київська археографічна комісія була першою науковою пам'яткоохоронною установою в Україні, покликаною виявляти та вивчати пам'ятки минувшини, у тому числі й давні архітектурні споруди. Містилася комісія у Київському університеті, до її складу були залучені відомі науковці – М. Костомаров, О. Лазаревський, М. Максимович, М. Довнар-Запольський, М. Іванишев, В. Іконников, І. Каманін, О. Левицький та інші. Зрозуміло, діяльність такої інституції не могла не привабити Т. Шевченка – поета і митця, громадянина і патріота, який глибоко розумів значення спадщини для національного і культурного самоусвідомлення народу.

Досконало опанувавши рисунок і живопис у Петербурзькій академії мистецтв, Т. Шевченко отримав також ґрунтовні знання і з архітектури. Система навчання в академії, спілкування зі студентами-архітекторами, студювання відповідної літератури сприяли належному пізнанню архітектури, забезпечили широку обізнаність Т. Шевченка з надбаннями світового зодчества. Ще до навчання в академії Тарас Шевченко був знайомий з багатьма відомими зодчими, мав змогу оглянути в натурі чимало визначних архітектурних творів тогочасного Петербурга. Відомо, що як художник він брав участь у розписуванні інтер'єрів будівель Сенату і Синоду, зведених за проектами архітектора К. Россі, працював над розписом плафона театру з архітектором А. Давосом. Тож не випадково його зацікавленість архітектурними старожитностями знайшла відображення у творах, виконаних під час першої поїздки митця в Україну (1843–1844), якої він домігся у Петербурзькому товаристві заохочування художників з метою збирання матеріалів з історичного минулого українського народу.

Перша подорож Т. Шевченка Україною тривала близько дев'яти місяців. З травня 1843-го до лютого 1844 року на той час уже відомий поет майже два тижні провів у Києві, відвідав родичів у Кирилівці, побував на Хортиці, оглянув чимало місць, пов'язаних із Запорозькою Січчю і Визвольною війною українського народу.

Зачарований красою древнього Києва, Т. Шевченко замальовує його краєвиди в альбомі. Так з'явилися, зокрема, начерки «У Києві», «Київ з-за Дніпра», «Дальні печери Києво-Печерської лаври», «Видубицький монастир у Києві» тощо. У червні 1843 року Т. Шевченко разом із П. Кулішем відвідав Межигірський монастир, історія якого пов'язана з запорозьким козацтвом. Про цю подорож засвідчує досить виразний рисунок в альбомі, виконаний олівцем – «Києво-Межигірський монастир».

Тараса Шевченка глибоко хвилювали дорогі його серцю сільські краєвиди, що знайшло відображення у його поетичній творчості. Перебу-

Києво-Межигірський монастир.
Олівець. 1843

ваючи у вересні 1843 року в с. Кирилівці, він замальював рідну оселю. Рукою митця не тільки історично достовірно зафіксовано вигляд хати батьків, а й передано в образній формі спогади про важке дитинство. Намальований з натури рисунок «Хата батьків» став важливим історичним документом з біографії Т. Шевченка.

Під враженням побаченого під час подорожі, внаслідок ознайомлення з історич-

ною спадщиною Т. Шевченко вирішив видати серію офортів під назвою «Мальовнича Україна», покликаних оспівати славне історичне минуле українського народу. Передбачалося включити до цього видання краєвиди, пов'язані з історичними подіями, які становлять мистецьку та історичну цінність. Виконані у цей час малюнки стали основою шести офортів першого випуску серії «Мальовнича Україна».

Після завершення навчання у Петербурзькій академії мистецтв й отримання звання некласного художника Т. Шевченко у березні 1845 року вдруге приїжджає в Україну. Маршрут його подорожі пролягав через Глухів, Кролевець, Батурин, Ромни, Миргород, і далі – до Києва. Навіть короточасні зупинки використовував митець для ознайомлення з українською старовиною. Як можна судити за його повістю «Капітанша», він був добре обізнаний, наприклад, з пам'ятками Глухова. У повісті, зокрема, пишеться: «Я пішов вештатися по Глухову, шукаючи того місця, де стояла славнозвісна Малоросійська колегія і де стояв палац гетьмана Скоропадського... Сотня років якихось промайнула, і Глухів з резиденції українського гетьмана став найбуденнішим повітовим містечком... Дзвін до служби Божої урвав мої невеселі думки, і я, перехрестившись, пішов до Миколаївської церкви, одної однісінької пам'ятки минувшини».

За деякими даними, уже наприкінці квітня 1845 року Т. Шевченко прибув до Києва і залишався там до червня [6]. Чим саме займався у цей час – відомостей немає. Проте можна припустити, що він мав наміри співпрацювати з Київською археографічною комісією, про існування якої, цілком ймовірно, знав ще з часу першої подорожі до України.

Перебуваючи у Києві, Тарас Шевченко зустрічався з членами Археографічної комісії, зокрема з Михайлом Максимовичем, від якого й отримав неофіційне завдання: робити зарисовки історичних пам'яток. Отримавши таке доручення, Т. Шевченко від'їжджає до Яготина, а звідти – до

Воздвиженський монастир у Полтаві. Сепія, акварель, туш. 1845

Густинського монастиря, що біля Прилук, де виконав три чудові акварелі: «В Густині. Церква Петра і Павла», «В Густині. Брама з церквою Спасителя Миколи Чудотворця» та «В Густині. Трапезна церква».

Цілеспрямованість дослідження художником храмових споруд монастиря певною мірою засвідчує повість «Музикант», де є такі рядки: «Я, як бачите, за дорученням Київської археографічної комісії одвідав ці напівруїни і, звичайно, з допомогою вельмишановного отця Іллі, довідався, що монастир цей поставлений коштом і працею гетьмана Самойловича 1664 року, про що свідчить портрет його jako титаря, намальований на стіні всередині головної церкви. Довідавшись про все це і намальовавши, як умів, головну, чи то святу, браму та церкву Петра і Павла з п'ятьма банями та ще трапезну церкву, в якій поховано вічної пам'яті достойного князя Миколу Григоровича Репніна, та ще відлілу циклопічну братську оселю — зробивши, кажу, все це, як умів, я другого дня хотів був покинути Прилуки та поїхати у Лубни, щоб подивитися на монастир...».

Дорогою до Полтави влітку 1845 року Т. Шевченко побував у багатьох місцях цього мальовничого краю, що підтверджують його начерки і замальовки «У Василівці», «У Решетилівці». У Полтаві митець виконав дві акварелі — «Будинок І. Котляревського в Полтаві» та «Воздвиженський монастир у Полтаві». Згодом перша з названих акварелей була використана для відбудови оселі-музею І. Котляревського.

В Густині. Церква Петра і Павла. Акварель. 1845

У серпні Т. Шевченко залишає Полтаву і переїжджає до Переяслава, щоб зустрітися з давнім приятелем А. Козачковським. Окрім Переяслава, він побував у навколишніх селах, зокрема відвідав Андрусі і В'юнище. Майже двотижнєве перебування Т. Шевченка на Переяславщині ознаменувалося виконанням серії історичних малюнків: «Михайлівська церква в Переяславі», «Вознесенський собор у Переяславі», «У Переяславі. Церква Покрова». Іл. 6. Крім зарисовок пам'яток, у своїх записниках Т. Шевченко узагальнює історичну інформацію, описує стан пам'яток, намагаючись через призму візуального сприйняття минулого збагнути історичні події. Про Вознесенський собор у Переяславі він згодом у повісті «Близнець» напише: «Над містом з імлі виступає біла восьмикутна башта, увінчана зеленою готичною банею із золотим верхом. Це соборний храм чудової грандіозної напіврококо, напіввізантійської архітектури, що його спорудив славнозвісний «анафема» Іван Мазепа року 1690-го».

Дуже вразили художника сільські краєвиди Переяславщини. З особливим старанням малював він краєвиди сіл Андрусі та В'юнище, що поблизу Переяслава. Тепер ці села затоплені водами Канівського водосховища. Лише куточок давнього села, зафіксований Т. Шевченком, та дерев'яна церква святого Георгія, збудована у 1768 році, а рівно через двісті літ, 1968 року, перевезена до Переяслав-Хмельницького музею народної архітектури та побуту, залишилися від Андрусів, про які поет-художник писав: «Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як тії Андруші».

Вознесенський собор у Переяславі. Акварель. 1845

Мотрин монастир. Акварель. 1845

В Густині. Трапезна церква. Перо, акварель. 1845

Аскольдова могила. Сепія, акварель. 1846

Авторові цієї статті пошастило брати участь у дослідженні та обмірі Сергієвського храму, його перевезенні та реставрації, а отже, й відчуті духовність цього стародавнього села, ще до його затоплення.

Того ж літа Тарас Шевченко гостював у Потоках в родині Тарнавських. Чудовий краєвид «Комора в Потоках» дає підстави твердити, що не тільки величні споруди вабили майстра. Творчі задуми митця про увічнення історичного минулого України в живописних і літературних творах здавна хвилювали його, і він не міг не відвідати Богданові місця – Чигирин та Суботів. Перебуваючи у вересні 1845 року у славетній гетьманській столиці, Т. Шевченко залишив для історії неоціненні замальовки: «Богданова церква в Суботові», «Чигиринський дівочий монастир», «Мотрин монастир» та ін.

Упродовж 1845 року Т. Шевченкові вдалося побувати у багатьох історичних місцях України, познайомитися з українськими старожитностями, виконати замальовки численних пам'яток. Переважно це були акварелі. Акварельним живописом художник захоплювався впродовж усього свого життя, ще під час навчання в Петербурзькій академії мистецтв у техніці акварелі виконав чимало робіт, у тому числі й академічних завдань.

Становлення Тараса Шевченка як аквареліста, безумовно, відбувалося під впливом вчителя Карла Брюллова – вже визнаного на той час майстра акварельного живопису в Росії. Тож і віддавав Т. Шевченко перевагу акварелі при змалюванні архітектурних старожитностей під час подорожей Україною. Для акварелей Т. Шевченка, виконаних упродовж 1845 року, характерним є нанесення рисунка олівцем. Колористична гама – стримана, із застосуванням переважно коричневих та блакитних тонів. Гортаючи сторінки альбому 1845 року, з яким художник подорожував з весни до осені, переконуємося у надзвичайному захопленні і зацікавленості Т. Шевченка архітектурною спадщиною, помічаємо ретельну прорисовку об'єктів, прагнення якомога точніше передати пластичні якості форм споруд,

У соборі Почаївської лаври.
Акварель. 1846

Будинок І. Котляревського у Полтаві. Акварель, олівець. 1845

розкрити характер навколишнього середовища. Відчувається відповідальність автора за достовірність фіксації, і це вкотре підтверджує думку, що Т. Шевченко виконував завдання Археографічної комісії. Повернувшись у листопаді до Києва, він саме їй представив свої напрацювання, а 10 грудня 1845 року його було зараховано штатним художником Київської археографічної комісії.

Упродовж 1846 року Т. Шевченко вивчає і замальовує об'єкти старожитностей Чернігівщини, Києва, Волині та Поділля, бере участь в археологічних розкопках стародавнього поховання Перепет поблизу Фастова. Відома замальовка цього часу «У Седневі», де зображені руїни так званої кам'яниці Лизогуба.

Богданова церква у Суботіві. Акварель. 1845

Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві. Акварель. 1846

Навесні 1846 року, повернувшись з Чернігівщини, Т. Шевченко вивчає історичні пам'ятки Києва. Виникає задум створення серії краєвидів стародавнього міста. Захоплений цією ідеєю, митець багато працює, з'являються його відомі акварелі «Костел Св. Олександра у Києві», «Аскольдова могила», «Церква всіх Святих Києво-Печерської лаври» та ін.

Частина малюнків київських краєвидів була відібрана у Т. Шевченка під час його арешту у квітні 1847 року, але чимало робіт, за твердженням самого митця, знаходилися у портфелі, який залишився у художника М. Сажина. Серед цих акварелей, ймовірно, були «Лаврська церква з дзвіницею», «Андріївська церква», «Золоті ворота» тощо.

З Михайлом Сажиним Тараса Шевченка пов'язувало приятелювання ще з студентських років у Петербурзькій академії мистецтв. Перебуваючи у цей час у Києві, М. Сажин долучився до ідеї Т. Шевченка створити серію акварелей найвизначніших старожитностей міста. Упродовж 1846 року художники цілими днями, часто разом, писали краєвиди Києва. Як зазначає В. Яцюка, часом розпочаті Т. Шевченком пейзажі дописувалися М. Сажиним. Незважаючи на наявні ознаки стилістики письма Т. Шевченка за наявності підпису М. Сажина, вони набували його авторства [7, с. 150, 151]. Згодом, коли Т. Шевченко уже перебував на засланні, завдяки акварельним малюнкам стародавнього Києва М. Сажин отримав мистецьке визнання та був удостоєний звання академіка ландшафтного живопису.

Костел Св. Олександра у Києві. Акварель. 1846

Наприкінці 20-х років минулого століття у фондах Московського історичного музею було виявлено 25 оригінальних акварелей Києва другої половини ХІХ ст., що належали пензлеві М. Сажина та Т. Шевченка. сліди місцезнаходження їх тепер, на жаль, невідомі, проте збереглися фоторепродукції, що певною мірою доповнюють київський період захоплення Т. Шевченка давньою архітектурою міста [8, с. 144]. Саме завдяки цим знахідкам та прискіпливому вивченню техніки акварельного живопису і композиційних особливостей малюнків Т. Шевченка, науковцями були атрибутовані такі акварелі митця, як «Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві», «Софія Київська», «Давні фрески Софійського собору», виконані ним у 1846 році [8, с. 141–171].

У вересні 1846 року Т. Шевченко отримав нове завдання Археографічної комісії. Йому доручалося відправитися у різні місця Київської, Подільської і Волинської губерній та зібрати інформацію про старожитності, оглянути визначні монументальні пам'ятки, описати їх і виконати замальовки. Особливо конкретизувалося завдання щодо ознайомлення з Почаївською лаврою та визначення аспектів фіксації зовнішнього вигляду комплексу й інтер'єру Успенського храму.

Поїздка для Т. Шевченка була вельми цікавою та важливою. Він мав нагоду на власні очі споглядати й осмислювати історичні пам'ятки Правобережної України, глибше пізнати історичне минуле свого народу. Важ-

Почаївська лавра з півдня. Акварель. 1846

ко достеменно окреслити маршрут Т. Шевченка західноукраїнським регіоном, але відомо, що він побував у таких старовинних містах і селах, як Кам'янець-Подільський, Почаїв, Вишнівець, Кременець, Острог, Берестечко, Корець, Луцьк тощо. Про перебування художника восени 1846 року в Острозі та Корці, наприклад, згадується у його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Серед творчих робіт Тараса Шевченка, що збереглися до наших днів, є чотири малюнки із зображенням Почаївської лаври, виконані митцем у жовтні 1846 року: «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра із заходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври», «У Соборі Почаївської лаври». Для них властиві багатоколірність, певний відхід від академічних засад, тобто пошук нових зображальних засобів.

Під час подорожування Україною Т. Шевченко не тільки досліджував пам'ятки архітектури, а й вивчав археологічні та етнографічні об'єкти, записував народні пісні, давні легенди, збирав історичні документи, вивчав життя і побут людей. Інакше кажучи, дослідницька діяльність Тараса Шевченка у Київській археографічній комісії позначена багатогранністю і, звичайно ж, збагачувала його творчість і як поета, і як митця, сприяла формуванню національного світогляду, стимулювала до створення історично правдивих образів у поезії і малярстві.

Арешт навесні 1847 року зашкодив Т. Шевченкові здійснити його творчі задуми — належним чином оспівати засобами акварельного живопису українську старовину.

Оцінюючи в цілому малюнки пам'яток української минувшини, виконані Т. Шевченком протягом 1843-го та 1845–1847 років, зауважимо, що позначені вони передусім високою виконавською культурою, лаконічним застосуванням зображальних засобів і ретельною проробкою деталей, а також — що надзвичайно важливо для пам'яткоохоронної сфери — вони документально відображають архітектурне обличчя і стан стародавніх споруд, даючи уявлення про характерне на той час довілля пам'яток.

Як самодостатні мистецькі твори, малюнки Т. Шевченка із зображеннями архітектурних пам'яток становлять неабияку наукову та історичну цінність. І в наш час вони знаходять практичне застосування у пам'яткоохоронній практиці — як іконографічний матеріал. Правдиві малюнки Т. Шевченка, як своєрідні історико-документальні джерела, дають змогу простежити зміни та руйнації пам'яток, що частково збереглися до наших днів, і скласти уяву про ті старожитності, котрі назавжди втрачені.

1. *Нельговский Ю., Ивакин Ю. Т.* Шевченко об архитектуре // Стр-во и архитектура. — 1961. — № 3. — С. 1–4; *Ігнаткін І. О. Т.* Шевченко — дослідник пам'ятників // Пам'ятники України. — 1977. — № 2. — С. 36–39; *Силин О.* Геніальний творець і оборонець культури // Пам'ятки України. — 1986. — № 2. — С. 33–35; *Прибега Л. В.* Архитектурное наследие Украины в рисунках и акварелях Т. Г. Шевченко // Стр-во и архитектура. — 1989. — № 2. — С. 13–15; *Чепелик В. В.* Шевченко и мир архитектуры // Стр-во и архитектура. — 1989. — № 4. — С. 26, 27; *Сергієчко Г.* Діяльність Т. Шевченка в Київській археографічній комісії (1845–1847 рр.) // Український історичний журнал. — 1991. — № 3. — С. 43–45; *Яцюка В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. Спостереження, інтерпретації. — К.: Рада, 2003. — 368 с.
2. *Шевченківський словник.* — К.: УРЕ. — Том 1. — 1976; Том 2. — 1977.
3. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. — К.: Мистецтво, 1994. — 352 с., іл.
4. *Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шаблювський Є. С., Шубравський В. Є.* — Т. Шевченко: Біографія. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 81–184.
5. *Кальченко С. А., Вериківська І. М.* Тарас Шевченко: Альбом 1845 року. — К.: Наук. думка, 2000.
6. Там само.
7. *Яцюка В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. Спостереження, інтерпретації. — К.: «Рада», 2003. — 368 с.
8. *Святий Київ наш великий.* — К.: Мистецтво, 2004. — 176 с., іл.

АРХИТЕКТУРНЫЕ ДРЕВНОСТИ УКРАИНЫ ГЛАЗАМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Леонид Прибега

Аннотация. В статье освещена деятельность Т. Г. Шевченко в Киевской археографической комиссии и рассмотрен вклад Т. Шевченко-художника как исследователя архитектурных древностей Украины.

Ключевые слова: архитектурные древности, архитектурное наследие, памятник архитектуры, архитектурный пейзаж, акварель, рисунок.

**ARCHITECTURAL ANTIQUITIES OF UKRAINE
BY TARAS SHEVCHENKO'S EYES**

Leonid Prybyeha

Annotation. The article highlights the activities of Taras Shevchenko in Kyiv Archaeological Commission and his input into research of architectural antiquities of Ukraine.

Keywords: architectural antiques, architectural heritage, interesting architecture, landscape architecture, watercolor, drawing.

УДК 726.5 (477) (091)

Вадим Куцевич

*доктор архітектури, професор,
дійсний член Української академії архітектури*

**Еволюція храмобудування
в поселеннях української діаспори**

Анотація. У статті висвітлюється релігійне життя української діаспори, етапи й напрямки формування сакральної архітектури. Розглядаються архітектурно-просторові вирішення українських християнських храмів у різних містах Америки, Європи та Австралії.

Ключові слова: діаспора, храмобудування, сакральна архітектура, українська греко-католицька церква, православна церква, архітектурне вирішення.

Життя українців за межами України тривалий час залишалося поза увагою ґрунтовних науково-соціологічних досліджень та глибоких публіцистичних розвідок. Про існування за кордоном гілки українського народу, колишніх наших земляків та їхніх нащадків, дізнавалися в Україні вряди-годи — переважно з подорожніх нотаток після зарубіжних відряджень чи туристичних мандрівок.

Із здобуттям Україною незалежності помітно зростає зацікавлення громадськості життям української діаспори*, їхньою історією, суспільною діяльністю тощо. Так, поза межами України проживають, за найскромнішими підрахунками, близько семи мільйонів українців. Крім того, їхня чисельність набагато зростає у зв'язку з так званою трудовою еміграцією вже у наш час.

* Діаспора (грец., розсіяння) — перебування значної частини народу (етнічної спільноти) поза межами країни його походження. Утворилася в результаті насильницького виселення, загрози геноциду, впливу економічних і географічних факторів.